

ma, számos autonóm területtel, olyan parlamenti demokráciát képvisel, amely teljes ellentéte mindannak, amiért Franco küzdött, s amiben hitt.

Lássuk először Franco emberi portréját, ahogyan Preston tárgyilagos vonalvezetéséből előrajzolódik. Mint sok más angol életrajzíró, bizonyára teljes joggal, jelentőséget tulajdonít a diktátor jellemének kialakulásában a szülők személyiségének és magatartásának. Apja diktátor hajlamú, léha ember volt, aki lenézte vézna, kis növésű fiát, gúnyolta – szemben férfiasabb külsejű fivéréivel. Így Franco vallásos és türelmes anyja felé fordult, akitől talán türeklépességét örökölte. A szerző Francót egyszerre ravasznak és hiszékenynek, kegyetlennek és tehetetlennek, félnéknak és gőgösnek jellemzi. Franco – mint fiatal ember – igyekezett magából bátor katonát faragni, Marokkóban a spanyol idegenlégió parancsnokaként a mórok ellen harcolt. Később egy interjúban azt mondta, hogy Afrika tette őt azzá, ami lett. Végig megőrizte magában az ellenérzést a politikusokkal szemben, a parlamenti kormányzatot szinte a szabadkőművességgel azonosította, amelyet a kommunizmussal együtt mélyszélesen gyűlölt. Elhivatottságot érzett magában: ő az, aki Spanyolországot mindezekről megmentheti. Azt a látványos vezéri fellépést, amely mind Mussolinit, mind Hitlert jellemezte, Franco nélkülözte. Az a tény, hogy oly sokáig megőrizte hatalmát, részben azzal magyarázható: felmérte ellenfelei gyöngeségét és árukat; vagy egymás ellen játszotta ki őket, vagy sokukat lefizette.

A szerző a külpolitikával kapcsolatban azt írja, hogy Franco ügyes diplomáciája gyakran csak késlekedő elhatározás volt. Hitler be akarta vonni Spanyolországot a második világháborúba, amit Franco szintén akart, csak arra várt, hogy a győzelemben biztos legyen. Persze várakozásában szerepet játszottak a szövetségesek anyagi juttatásai is. Szinte ugyanez ismétlődött meg a hidegháború éveiben, amikor Franco a kommunizmus elleni védőbástyává emelte rendszerét. Ekkor az amerikaiak szemében emelkedett magasabbra presztízse. A hatvanas években Spanyolország látványos gazdasági növekedése lehetővé tette Franco számára, hogy a maga dicsőségére írja a felemelkedést, holott aligha volt köze hozzá, nem volt közgazdaságilag képzett, legfeljebb az írható a javára, hogy nem hátráltatta a spanyol gazdaság modernizációját.

Megkérdőjelezhető Franco manipulatív készsége. A szerző szerint Franco szükségtelenül eltúlozta a polgárháborút, hogy baloldali ellenségeivel és jobboldali riválisaival egyaránt leszámolhasson, és hatalmának alapjait jobban megvethesse, ám ezt nem elég meggyőzően bizonyítják a források.

A könyv középpontja az a 200 oldal, amely Franco második világháborús diplomáciájával foglalkozik. Az életének utolsó harminc esztendejével foglalkozó rész mintegy 250 oldalt tesz ki. Ez szemmel láthatólag a legnehezebb történetírói vállalkozása volt a szerzőnek, hiszen ekkor már nincsenek drámai fejlemények. Már nem Franco érdekes, hanem az ország társadalomtörténete, habár a hatvanas évek közepéig Franco képes volt felmérni ellenfelei gyengeségeit, s árukat megfizetni. A hatvanas évek gazdasági eredményeit a szerző főleg Franco két miniszterének tulajdonítja.

Mindezek után Franco majdnemhogy csak ceremoniális szerepet töltött be az ország életében. Az 1969–75-ig terjedő utolsó éveket a szerző klinikai pontossággal vezeti végig. Felettlőbb érdekes lehet: egy olyan országban, mint Spanyolország, miként tudott oly sok tehetséges és intelligens ember megalkudni a Franco-rendszerrel, egy olyan rendszerrel, amelynek alapja katonai jellegű volt, amely kegyetlenül szétrombolta a Spanyol Köztársaságot, és amelyik a polgárháború után rengeteg embert végeztetett ki. Ezekre a kérdésekre a London School of Economics professzora higgadt és sokrétű választ nyújt fontos és alapos művében.

H. Haraszi Éva

IL TRIBUNALE SPECIALE FASCISTA

A CURA DI GIUSEPPE GALZERANO.

PREFAZIONE DI PAOLO VITORELLI

(A fasiszta Különleges Bíróság)

Salerno, Galzerano Editore, 1992. 95 p.

Az alig ötíves könyvecske tulajdonképpen reprint: az eredeti, 1932-es kiadást annak idején az olasz antifaszizmus egyik sajátos – egyszerre liberális és radikálisan baloldali – csoportosulása, az *Igazság és Szabadság* (Giustizia e Libertà) jelentette meg Párizsban, azonos címmel, az „I processi di Roma” (A római perek) alcímmel. A Galzerano kiadó most az „Okmányok és népi emlékezet” (Atti e memorie del popolo) sorozatban

tette közzé újra, a Federazione Italiana delle Associazioni Partigiani (az olasz partizánszervezetek szövetsége) támogatásával. A kiadványt Giuseppe Galzerano, a kiadó vezetője maga gondozta. (Galzerano az olasz antifasiszta könyvkiadásban olyasfajta személyiség, amilyen a harmincas és negyvenes évek Angliájában Victor Gollancz, a Left Book-sorozat kiadója volt.) Az előszót Paolo Vitorelli, a korszak veteránja és kutatója írta, ismertetve az 1932. évi kötet születésének történetét. Megvilágítja a kizárólag politikai ügyek tárgyalására létesített fasiszta vészbíróság keletkezését, munkamódszerét, szerepét.

A bíróság tevékenysége 17 évet ölel át. Teljes neve *Különleges Államvédelmi Bíróság* volt (Tribunale Speciale per la difesa dello Stato). Az 1926. november 25-i királyi dekrétum hívta életre, tulajdonképpen az érvényben lévő fasiszta alkotmány megsértésével, amely egy korai fasiszta programpontra szellemében kimondta: „semmilyen különbíróság, vagy az igazságszolgáltatást irányító bizottság nem létesíthető”. A különbíróság megszületése nyilvánvalóan a Matteotti-ügy tapasztalatán alapult. A fasiszták által a szocialista párt egyik vezetője ellen elkövetett gyilkosság háttere ugyanis részben az államrendőrség nyomozói révén tárult föl – Mussolini nagy bosszúságára. Feltehetően akkor határozta el, hogy ha túléli a Matteotti-válságot, a továbbiakban az antifasiszta cselekmények megtorlását nem bízza a szokásos nyomozó és bírósági szervekre.

Mussolini nem bízott semmit a véletlenre. 1926. december 12-én újabb királyi rendelet értelmében ő nyerte el a jogot, hogy kinevezze és visszahívja a bíróság tagjait. Az intézményt eredetileg öt évre hozták létre. 1931. június 4-én azonban a 674. sz. törvénnyel újabb öt évre meghosszabbították a működését, majd ezt többször megismételték. Végül is a Tribunale Specialét III. Viktor Emmanuel csak 1943. július 9-én szüntette meg. Hatáskörét és folyó ügyeit hadbíróságoknak adták át, amelyek még két nappal Mussolini bukása előtt, július 23-án is hoztak ítéleteket politikai ügyekben.

Elvben a vádlottak kijelölhették védőügyvédet. Ám a bíróság mindenkor elnökét a király fölhatalmazta, hogy miniszteri kérésre a polgári ügyvédek kizárja az eljárásból, és hivatalból katonajogászokat jelöljön ki a védelemre. Noha változatlanul akadtak jól képzett liberális szellemű ügyvédek, akik vállalkoztak a korántsem veszélytelen feladatra, ám egyre gyakrabban rekesztették ki őket. Ennek az volt a technikája, hogy a sajtóban közzétett, sugalmazott denunciació levelek nyomán (a könyv ismertet ilyeneket) törölték megbízatásukat. A kirendelt védők viszont többször maguk is halálbüntetést javasoltak.

Mivel a vádlottak rendszerint határozottan szembeszálltak a vád hazug mozzanataival, valódi tetteiket viszont hangosan vállalták, a Katonai Büntetőtörvénykönyv a bírósági tanácsok elnökeit messzemenően felruházta a szövegvonás jogával.

A kötetben a korabeli kiadók tíz, 1927 és 1932 közötti különbírósági pert ismertetnek részletesen. Volt eset (Mario Chiossone-é), amelyben a bostoni szeszcsempész magát antifasisztának vallotta, híven hogy így olcsóbban megússza. Tévedett: az amerikai hatóságok kiadták Mussolininek, és otthon 15 évre ítélték. Volt, akit a lengyel rendőrség ajándékozott oda a fasiszta diktátornak. A perek egy része nyilvánvalóan koncepciós ügy volt. Ilyen pl. a Mussolini elleni, 1926. október 31-i merénylet pere, ahol a helyszínen felkoncolt (a dologban ártatlan) 16 éves Anteo Zaniboni bátyját pusztá feltételezés alapján ítélték 30 évre. Jellemzőbbek a Giustizia e Libertà, illetve az Olasz Kommunista Párt elleni perek, ahol valóságos politikai cselekményekről ítélték.

A különbíróság a *retrospektív ítékezés* gyakorlatát is alkalmazta. A már említett Zaniboni-ügyben ez különösen szembeötlő, hiszen a cselekményre (?) még a bíróság létesítése előtt került sor. Ám az ún. „hűsz firenzei kommunista perében” (1928. január) összeesküvés címén 10–20 éves börtönbüntetéseket róttak ki olyan párt-összejövetelen való részvételért, amelyet az OKP még mint a fasiszta hatóságok által elismert legális párt tartott.

A fasizmus kialakította a „szándékábúncselekmény” jogi kategóriáját is (delitto d'intenzione). 1931. május 28-án pl. az anarchista Michele Schirru halálos ítéletét azzal támasztották alá, hogy *szándékában állt* a Duce életére törni. „Aki pedig a Duce életére tör, az Itália nagysága és az emberiség ellen követ el merényletet, hiszen a Duce az emberiségé” – hangzik az ítélet, amelyet másnap végrehajtottak. Ugyanez volt a sorsa Sbardello bellunai anarchista kőművesnek.

Gyakori volt, hogy az antifasiszta emigráció tagjait is igyekeztek belekeverni az ügyekbe. Igen tanulságosak az eredeti kiadványban is szereplő nyílt levelek, amelyekben az akkor már megszökött Emilio Lussu, Carlo Rosselli (az 1937-ben az olasz titkosszolgálat francia „csuklyás” ügynökei által meggyilkolt Rosselli fivérek egyike) és Alberto Tarchiani feketén-fehéren bizonyítják, hogy a vád szerint elkövetett cselekmények idején külföldön tartózkodtak, s így nem lehettek a színhelyen.

Az 1932-es kötetben közzétett statisztika szerint a bíróság addigi működésének öt és fél éve alatt 3998 vizsgálatot folytatott le. Ezek során 2618 vádlott ellen 453 ítéletet hoztak (sok volt a csoportos eljárás, mert így az összeesküvés vádját is felhozhatták). Az elmarasztaló ítéletek száma 2449 volt; összesen 8116 évnyi börtönbüntetést mértek ki. A végrehajtott halálos ítéletek száma 10. A viszonylag kevés „legsúlyosabb” ítéletet árnyalja, hogy a politikai elítélteknek a büntetést speciális büntetőintézetekben vagy börtönszigeteken kellett letölteni, ahol nagyszámú fogoly halt meg a rossz bánásmód, a silány ellátás vagy az elmulasztott orvosi segítség következtében. Ezekről a börtönökről (a megnyerő nevű Regina Coeliről, Civitavecchiáról, Fossanóról) és a szige-

tekről (Lipari, Pianosa, Turi di Bari, Favignana, Ustica, Lampedusa) magyarul már olvashattunk Emilio Lussu, Antonio Pesenti és mások írásaiban. Ez az olasz kötet föltárja, milyen jogi mechanizmusok révén kerültek ezekre a helyekre a rabok. Mint a brosúra írja, a Különleges Bíróság valójában „nem igazságügyi intézmény, hanem a fasiszta milícia különleges osztaga, amelynek az a feladata, hogy harcképtelenné tegye a rendszer azon ellenfeleit, akikről a diktátor azt gondolja, hogy már nem célszerű sietősen agyonverni őket, mint ezt Matteotti, Amendola és mások esetében tették”. Am Vitorelli bevezetője azt is feltárja, hogy a Tribunale Speciale azért a maga módján hivatalos – királyi! – legitimációval működött.

Az eredeti, 88 oldalas brosúra Olaszországban különlegesen vékony papírra nyomtatott, 6,5 x 11 cm-es méretű füzetke formájában terjedt. A hátlapjára nyomtatott kiadványismertetésből ráadásul hasznos tájékoztatást nyerünk a Giustizia e Libertà kiadói tevékenységéről. Eszerint 1932-ig 27 füzetet bocsátottak ki. Ezek részben programjellegűek, részben az otthoni antifasiszta küzdelem elvi és gyakorlati elemzését adták. Néhány esetben az olasz fasizmus általános vagy egy adott területre összpontosított leírását és kritikáját tartalmazták. Ezeket és más kiadványokat – köztük a most ismertetett füzetet is – bonyolultan kiépített konspiratív utakon juttatták Olaszországba.

Harsányi Iván

HELMUT GRUBER

RED VIENNA.

EXPERIMENT IN WORKING-CLASS CULTURE, 1919–1934.

(Vörös Bécs. Kísérlet a munkásosztály kultúrája terén 1919–1934)

New York, Oxford, Oxford University Press, 1991. 270 p.

Történeti fordulókön a történetírás – úgy tűnik – másként és másként látja a Vörös Bécs történetét. E történet sikertörténet volt, aminek igen sok kézzelfogható nyoma maradt fenn, és amely sok más ország gyakorlatával szemben népszerű és életképes maradt, s ismeretes módon csak fegyverek némították el. Vörös Bécs berendezkedése sok tekintetben élesen eltért mind a környező országok ellenforradalmi, fasiszta és fasisztoid vonásokkal terhel rendszereitől, mind a nyugati országokétól és a szovjet kísérletétől.

Az osztrák származású H. Gruber, az amerikai Columbia Egyetem professzora nemcsak jól ismeri ezt a történetet, hanem igazán otthonosan mozog e térségben. Alapos, sok gondolatot felvető írásában mégis korunk jellegzetesen furcsa jelenségei tapasztalhatóak. Némiképp Karinthy Frigyes „übecápája” juthat az olvasó eszébe, amikor a szerző a Vörös Bécs szellemi nagyjain, elsősorban a szociáldemokrata pártvezetőkön „veri el a port”, amiért valami mást akartak megalkotni, mint amire Gruber szerint lehetőségek kínálóztak.

Gruber kritikája elsősorban arra irányul, hogy szerinte a szociáldemokrata pártvezetés polgári és értelmiségi nagyjai – itt elsősorban nyilván Otto Bauerre, mint a legfőbb stratégára gondol – valamiféle „új munkás” s új nőtípust akartak kialakítani. Erről sokat írtak, kritizálták az alkoholizmust, a szexuális és az olvasási szokásokat. Eddig a szembeállítás a múlttal. A jelen „rámosolygás” azonban több, mint kérdéses érték, mert legalább annyira igaz, hogy az egykor 60–100 000 magyar szervezett munkás más típusú volt. Ugyanúgy ebben a korszakban kelt életre az antialkoholista- és a gyermekbarát-mozgalom (ami Bécsből, az osztrák mozgalomból került át Magyarországra). Minderről kitűnő képet adott az elmúlt évtizedben a sikeres bécsi „remiz munkáskiállítás”, ami most a bécsi városi múzeumban él tovább. A Gruber-féle megközelítés így tehát aligha pontos, és számos kérdésben vitatkozni lehet vele, nem mellőzve a kritikai észrevételeket. Am Gruber hatalmas témát dolgozott fel, és sok meglátása, ill. a tényanyag feltárása új információkat hordoz. A könyv tartós értéket képvisel.

Jemnitz János